

УДК 342.565.2

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В МОНАРХІЯХ АРАБСЬКОГО СХОДУ

Гришко Л. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного
і муніципального права
юридичного факультету

Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: статтю присвячено особливостям запровадження конституційного контролю в монархіях Арабського Сходу. Автор звертає увагу, що в монархіях Арабського Сходу інститут конституційного контролю діє паралельно з контролем за додержанням норм шариату («шаріатським» контролем). Проаналізовано моделі конституційного контролю, що впровадженні в монархіях Арабського Сходу.

Ключові слова: конституційний контроль у монархіях Арабського Сходу, «шаріатський» контроль, верховенство конституції, європейська система конституційного контролю, суб'єкти конституційного подання (звернення), повноваження конституційного суду.

Анотация: статья посвящена особенностям введения конституционного контроля в монархиях Арабского Востока. Автор обращает внимание, что в монархиях Арабского Востока институт конституционного контроля действует параллельно с контролем за соблюдением норм шариата («шариатским» контролем). Проанализированы модели конституционного контроля, которые введены в монархиях Арабского Востока.

Ключевые слова: конституционный контроль в монархиях Арабского Востока, «шариатский» контроль, верховенство конституции, европейская система конституционного контроля, субъекты конституционного представления (обращения), полномочия конституционного суда.

Annotation: the article is devoted to the peculiarities of the constitutional control in the monarchies of the Arab East. The author notes that the MAS Institute of constitutional control acts in parallel to control the observance of the rules of Sharia ("Sharia" control). The article analyzed the constitutional control model that introduction monarchies in the monarchies of Arabian East.

Key words: constitutional control in the monarchies of Arabian East, constitutional court, rule of the Constitution, the European system of constitutional review, the subjects of the constitutional petition (appeal), the powers of the constitutional court.

Конституційний контроль у монархіях Арабського Сходу (далі – МАС) запроваджено в період модернізації державного ладу разом з прийняттям (оновленням) конституцій. Так, запровадження інституту конституційного контролю відбувається у ряді МАС в другій половині ХХ століття (Кувейт – 1962 р., ОАЕ – 1971 р. (поправки 1996 р.), Йорданія 1952 р.), або ж вже у ХХІ столітті (Бахрейн – 2002 р., Катар – 2003 р.).

Проте, й до сьогодні ця проблематика залишається малодослідженою через певну закритість цих держав. Тому, досвід МАС щодо запровадження європейської моделі конституційного контролю є маловідомим. Серед дослідників цього питання слід згадати Мухаммеда Юсефа Ібрахіма аль-Марха, який здійснив дисертаційне дослідження конституційного контролю Бахрейн, охопивши деякі питання конституційного контролю монархій Аравійського півострову [1].

Водночас, поза увагою науковців досі залишається ряд важливих питань. Так, з огляду на конституційне закріплення державної релігії – ісламу, та шариату, як основи законодавства, постає питання розмежування сфер (меж) здійснення конституційного контролю та контролю за додержанням норм державної релігії. На перший погляд ніби все зрозуміло, забезпечення верховенства та реалізації конституції здійснюється органом конституційної юстиції, а норми шариату – контролем за додержанням норм шариату (наприклад, монархом, урядом, Вищою радою улемів (Саудівська Аравія) і. т. д.) Проте, конституційне закріплення ролі ісламу розмиває межі між вказаними видами (формами) контролю. Означені фактори зумовлюють **актуальність обраної теми**, її теоретичну та практичну значущість.

Згідно з класичним тлумаченням мусульманських правознавців конституційна база ісламських суспільств закладена у самому Корані і визначається шариатом [2, с. 101; 3, с. 110]. Загальновідомо, що за мусульманським правом не визнається верховенство конституції як основного закону держави та суспільства [2, с. 101; 3, с. 110]. Зазначені судження ще більше ускладнюють розуміння можливості поєднання конституційного та «шаріатського» контролю. Жодна з конституцій МАС не закріплює абсолютного верховенства конституції у державі над усіма джерелами права. Верховенство конституції у МАС розповсюджується лише на нормативно-правові акти, прийняті органами публічної влади.

Метою дослідження є розкриття особливостей запровадження інституту конституційного контролю в МАС.

Розпочинаючи дослідження, слід згадати про монархію Аравії, де конституційний контроль відсутній взагалі – Саудівську Аравію. У цій державі конституцією є Коран та Сунна (ст. 1) [4]. Згідно зі ст. 55 Основного ні заму (далі – Нізам) король здійснює нагляд за дотриманням ісламського шариату. Крім того, нагляд за дотриманням норм шариату допомагає здійснювати Рада міністрів, члени якої згідно зі ст. 56 Нізаму допомагають Королю у виконанні його обов'язків. До спеціальних органів «шаріатського» контролю Нізам відносить Вищу раду улемів (релігійних

лідерів), яка має значний вплив на державну політику, Консультативну раду, як регламентарну владу, що встановлює інструкції та здійснює заходи щодо захисту інтересів держави чи усунення недоліків згідно з ісламським шариатом (ст. 67) [4].

У всіх інших МАС окрім «шаріатського» контролю запроваджено також і конституційний контроль. Так, Основний закон Бахрейну (ст. 106) закріплює, що Конституційний суд здійснює нагляд за конституційністю законів та статутів [4]. Конституцією Катару (ст. 140) передбачено, що закон встановлює компетентний судовий орган для вирішення спорів про конституційність законів та інших актів, визначає його повноваження, порядок звернення та процедуру розгляду спорів. Також закон встановлює наслідки винесення рішень про неконституційність розглянутих актів [4]. Подібне положення міститься в конституції Кувейту, де, крім того, визначаються суб'єкти звернення та юридичні наслідки актів, визнаних неконституційними. Надано право уряду та іншим зацікавленим органам оскаржувати конституційність законів та правил. У випадку визнання органом конституційного контролю закон чи правило неконституційними, то вони розглядаються такими, що не мають юридичної сили (ст.173) [4].

Відповідно до ст. 122 Конституції Йорданії її тлумачення до прийняття закону про конституційний суд, покладалося на Верховну раду та здійснювалося за клопотанням Ради Міністрів або за рішенням однієї з палат парламенту, прийнятого абсолютною більшістю голосів її членів. Таке тлумачення набирало чинності після опублікування в офіційній газеті (ст.57) [4]. І вже після конституційних змін 2011 року, Конституцією Йорданії запроваджено спеціальний орган конституційного контролю – Конституційний суд (Розділ 5). До цих змін зазначений розділ був присвячений статусу законодавчої влади, який тепер визначається розділом шостим. При цьому Йорданська конституція єдина серед основних законів МАС, в якій окремий розділ присвячено статусу Конституційного суду.

Відповідно до Розділу 5 Конституції Йорданії, який має назву «Конституційний Суд», зазначений орган влади проголошується незалежним відокремленим судовим органом зі штаб-квартирою в столиці. Суд складається з дев'яти членів та голови суду, які призначаються Королем.

Строк діяльності суду складає шість років без права повторного призначення. Суддя Конституційного Суду Йорданії має відповідати таким вимогам: бути громадянином Йорданії та не мати громадянства іншої держави, досягти п'ятдесятирічного віку. Важливою є умова, що ставиться до досвіду кандидата на суддю Конституційного Суду. До цього він має займати певні посади та / чи володіти певним досвідом. Зокрема, бути суддею Касаційного чи Верховного суду або бути професором права в університеті та займати посаду професора, або бути адвокатом з досвідом роботи не менш як 15 років в юридичній практиці, або ж спеціалістом на яких поширюється право на членство у Сенаті. При цьому, слід відзначити, що перелік категорій осіб, що можуть бути призначеними до Сенату не є вичерпним. Відповідно до статті 64 конституції, яка визначає категорії осіб, що можуть бути сенаторами, це, наприклад, діючий чи колишній голова Ради Міністрів чи міністри; особи які раніше займали посади посла та спікер Палати депутатів та інші категорії осіб, що передбаченні зазначеною статтею, а також інші подібні категорії осіб, які користуються підтримкою народу за свою діяльність та послуги Нації та Батьківщині. Таким чином, ми бачимо досить широке коло осіб, які можуть претендувати на посаду судді Конституційного Суду Йорданії. Проте, важливо відзначити, що родичі Короля не можуть бути призначені на посаду, а ні сенатора, а ні судді Конституційного Суду (ст. 75).

Наприклад, 6 жовтня 2014 року Король Йорданії Абдалла II призначив трьох суддів Конституційного Суду. Ними стали особи, які в минулому займали різні керівні посади в судовій системі. Так, на передодні призначення доктор філософії Mansour Hadid був генеральним директором інституту судочинства Йорданії, займав цю посаду з 2011 року. Серед них доктор філософії Numan Khatib, який до свого призначення на посаду судді Конституційного Суду очолював приватний університет, також працював у Національному центрі з прав людини, є автором наукових книг та статей про судоустрій Королівства плюралізм та політичне життя. Khalaf Raqqad має докторський ступінь у галузі права. Напередодні призначення був суддею Касаційного суду, а до цього працював обвинувачем суду першої інстанції та суддею кримінального та Апеляційного суду Амману [5].

Конституційний Суд володіє повноваженнями нагляду за конституційністю законів та правил, тлумачення конституції на вимогу Ради Міністрів або більшість членів однієї з палат парламенту. Отже правом звернення до Конституційного Суду Йорданії наділяється Рада Міністрів, Сенат та Палата депутатів. Фізичні особи наділяються правом звернення до Конституційного Суду лише у випадку розгляду їх справи у суді. Реалізується це право шляхом клопотання до судді, який у випадку серйозності питання щодо конституційності вирішує чи слід звернутися до Конституційного Суду.

Рішення Суду виносяться іменем Короля є остаточними та обов'язковими для усіх. У справах про конституційність законів та правил рішення Суду вступають у силу негайно, якщо Суд не встановив інакше, а його судження публікуються в офіційній газеті протягом п'ятнадцяти днів. У справах щодо тлумачення конституції рішення вступають у дію після публікації у офіційній газеті (ст. 59).

У одні зі своїх заяв у 2014 р., Король Йорданії Абдалла II, проголосив, що Конституційний Суд спроможний забезпечувати спеціалізоване тлумачення Конституції та здійснення контролю за конституційністю законів та правил, а також гарантувати, що права всіх громадян Йорданії будуть додержуватися (захищатися) відповідно до Конституції.

У Султанаті Оман відсутній конституційний суд, проте, конституційний контроль все ж впроваджено. Варто згадати, що Оман є абсолютною монархією, а Конституція Оману октройована Султаном Кабусом. У абсолютній монархії, де не визнається принцип поділу влади фактично такий контроль здійснює сам монарх. Хоча відповідно до Конституції, контроль за конституційністю актів покладено на Міністерство юстиції, яке вирішує спори, які виникають щодо невідповідності законів та інших актів Основному закону [4].

Конституцією Кувейту передбачено створення спеціального судового органа, який розглядає спори стосовно конституційності законів та інших нормативно-правових актів. Назву цього судового органа у Конституції не

вказано. Основний закон гарантує право як Уряду, так і іншим зацікавленим сторонам подавати позови щодо конституційності тих чи інших законів та інших нормативно-правових актів до вищевказаного судового органу. Якщо цей орган визнає закон чи інший нормативний акт неконституційним, вони оголошуються такими, що не мають юридичної сили, а їх дія зупиняється [6, с. 202]. Отже, органом конституційного контролю Кувейту є Конституційний суд, що створений згідно зі ст. 173 Конституції та виносить рішення про відповідність нормативних актів основному закону [7, с. 426].

На основі спеціального закону у Катарі передбачено створення судового органу, призначеного вирішувати спори, пов'язані із оскарженням конституційності законів та інших нормативно-правових актів [6, с. 179].

У Бахреїні принцип централізованого судового нагляду за конституційністю законів та постанов було закріплено законом № 27/2002 «Про заснування Конституційного суду», відповідно до якого Конституційний суд спеціалізується на розгляді конфліктів, що стосуються конституційності законів та розпоряджень. Більшість держав Перської затоки пішли шляхом створення спеціалізованих органів конституційного нагляду [1, с. 14]. Винятком є ОАЕ, де Конституцією держави повноваженнями конституційного контролю наділено Федеральний верховний суд (п. 2-4 ч. 1 ст. 99) [4].

До повноважень Верховного суду ОАЕ відноситься обов'язкове для усіх тлумачення положень загальнофедеральної Конституції за запитом урядів окремих еміратів. Постанови Суду в таких випадках є обов'язковими для всіх. До спеціальних повноважень Верховного суду відносять рішення про відповідність нормативних актів та судових рішень Конституції ОАЕ. Суб'єктами права звернення до Верховного суду з питань конституційності рішень є суб'єкти федерації – емірати, федеральні органи влади та окремі громадяни. При зверненні до Верховного суду від імені емірату це право належить виключно главі емірату (шейху). При розгляді конкретних судових справ право звернення до Верховного суду мають органи правосуддя, як самостійно, так і за вимогою однієї зі сторін справи, що розглядається. Крім того правом запиту до Верховного суду володіють федеральні органи влади – глава держави, його заступник, Вища рада федерації та Рада міністрів. При розгляді конкретної справи громадяни мають право подати скаргу до Верховного суду щодо неконституційності законів чи інших нормативних актів (так звана інцидентна форма конституційного контролю). При цьому слід зазначити, що рішення суду про визнання акту неконституційним не може відмінити цей акт, а лише зобов'язує відповідні органи влади ліквідувати норми які суперечать Конституції. Конституційні положення про Верховний суд федерації не підлягають змінам та є обов'язковими для виконання [6, с. 273-274].

Конституційні суди в МАС не лише передбачені основними законами, але й функціонують. Наприклад, Конституційний суд повернув жінкам Кувейту право мати особистий паспорт та виїжджати за кордон без згоди чоловіка. Положення конституції Емірату від 1962 року, за яким жінка позбавлялася особистого права отримувати паспорт без згоди свого чоловіка, суд визнав, що це суперечить фундаментальним свободам людини. «Кожен громадянин Кувейту – чоловік чи жінка – має право на особистий паспорт, видача якого є підтвердженням індивідуальної свободи людини», – йдеться в постанові суду. У ньому наголошується, що «особиста свобода людини лежить в основі фундаментальних свобод і є невід'ємним правом людини». Таке рішення було прийнято після того, як одна з жінок поскаржилася, що її чоловік заборонив їй і трьом дітям отримати паспорт та інші необхідні документи для виїзду за кордон. Конституційний суд Кувейту у 2009 році дозволив двом жінкам-депутатам парламенту не носити традиційний мусульманський головний убір (хіджаб) і відхилив запит консервативно налаштованого депутата, який намагався змусити їх покривати голову хусткою на знак поваги до шариату та ісламських традицій. Отже, як бачимо, у цьому випадку, при прийнятті рішень щодо державно-правового життя МАС, Конституційний суд керувався виключно конституцією без урахування положень шариату та ісламських традицій.

Яскравим прикладом здійснення конституційного контролю в МАС є рішення Конституційного суду Йорданії від 24 липня 2014 року. У своєму рішенні Суд роз'яснив, що 120 стаття Конституції надає право державним службовцям, які працюють у міністерствах та урядових відомствах, створювати професійні спілки у відповідності до закону ухваленого парламентом.

29 вересня 2014 року уряд Йорданії передав спірний пенсійний законопроект до Конституційного суду після дебатов у парламенті щодо його конституційності. Цей законопроект передбачав надання довічних пенсій законодавцям. У листі на ім'я Прем'єр-Міністра Абдулли Енсурса (Abdullah Ensour) в середині вересня, Король зазначив, що дебати викликані законом, схваленим на спільному засіданні парламенту, означають, що є підозра конституційності законопроекту. Монарх закликав уряд передати його до Конституційного Суду, а потім провести реальне дослідження для розробки реалістичного рішення що забезпечує справедливість для всіх, беручи до уваги складну економічну ситуацію і бюджетні можливості.

Відповідно до спірного законопроекту, депутати і сенатори домоглися собі довічні пенсії на рівні з міністрами, за умови сім років служби в парламенті чи на громадській службі. Крім того, законопроект, передбачав надання фінансових вигод для всіх тих, хто були членами парламенту з жовтня 2010 року (оскільки дискусії з цього питання тривають ще з 2010 року) і всім наступним парламентарям [8-9]. На звернення уряду Йорданії Конституційний суд не прирівняв службу парламентарів до служби міністрів та не підтримав призначення пенсій.

Отже, очевидно, що практика діяльності органів конституційного контролю в МАС є **перспективним напрямом** подальших досліджень.

З огляду на проведене дослідження слід зробити висновки:

1. У МАС інститут конституційного контролю діє паралельно з контролем за додержанням норм шариату («шаріатський» контроль). Запровадження конституційного контролю в МАС жодним чином не применшує роль ісламу в цих державах та не усуває контроль за додержанням Корану та Сунни, як основних джерел права.

2. Конституційний контроль здійснюється в іншій сфері, яка практично не перетинається з шариатом та більшою мірою стосується публічно-правових питань. Окремі рішення цих судів свідчать про демократичність цих інститутів

та обмеження застосування норм шариату, принаймні у сфері конституційного контролю щодо політико-правових відносин. Верховенство конституцій у МАС не є абсолютним та не поширюється на закони шариату. Водночас, є приклади, коли конституційний суд при прийнятті рішень керується виключно конституцією без урахування положень шариату та ісламських традицій.

3. У більшості МАС, де існує конституційний контроль, система тяжіє до європейської системи контролю. Так, у Катарі, Кувейті, Бахреїні та Йорданії діє спеціалізований орган конституційного контролю. Американська централізована модель застосовується лише в ОАЕ, де в структурі Федерального Верховного суду діє палата з питань конституції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мохаммад Юсеф Ибрагим Сальман Аль-Марх. Конституционный надзор в Королевстве Бахрейн: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право / Мохаммад Юсеф Ибрагим Сальман Аль-Марх. – М., 2009. – 28 с.
2. Георгиев А. Ислам и проблемы развития государственно-политических систем в мусульманском мире (на примере стран Ближнего и Среднего Востока) // Сов. гос-во и право. – 1982. – №11 – С. 99-107.
3. Хашматулла Б. Эволюция правовых систем мусульманских государств // Актуал. пробл. держави і права: Зб. наук. пр. – Одеса: Юрид. літ., 2003. – Вип. 18. – С. 106-112.
4. Three judges appointed at Constitutional Court [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jordantimes.com/three-judges-appointed-at-constitutional-court>
5. Конституции государств Азии: в 3 т. Т. 1: Западная Азия / под ред. Т.Я. Хабриевой. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ : Норма, 2010. – С. 465-480.
6. Мартынова М. Ю. Основы конституционного (государственного) права стран-членов ОПЕК: учебное пособие / М. Ю. Мартынова; Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России. – М.: МГИМО-университет, 2008. – 332 с.
7. Правовые системы стран мира / Энциклопедический справочник / отв. ред. А. Я. Сухарев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2003. – 976 с.
8. Gov't refers civil retirement bill to Constitutional Court [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://jordantimes.com/govt-refers-civil-retirement-bill-to-constitutional-court>
9. Constitutional Court overrules pension for lawmakers The Jordan Times - Nov 17, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jordantimes.com/news/local/constitutional-court-overrules-pension-lawmakers#sthash.zVPxtNT8.dpuf>